

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.2.27>**О. Л. Соколенко**

доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0002-1455-5192>

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті аналізується зміст категорії «справедливість» та його відображення, особливості прояву у такій сфері, як судовий захист прав. Зазначається, що специфіка прояву «справедливості» у процесі здійснення судочинства полягає у закріпленні у відповідних процесуальних нормах положень, які пов'язані із розумінням справедливості як рівності щодо надання права на судовий захист різним суб'єктам та щодо можливості реалізації ними своїх матеріальних та процесуальних прав. Аналізуються особливості нормативного врегулювання цього аспекту у Кодексі адміністративного судочинства України.

Встановлено, що не закріплюючи безпосередньо у своєму тексті «право на справедливий адміністративний суд» та принцип справедливості, у КАС України все ж таки присвячено окремі норми врегулюванню цього питання (опосередковано, врегульовуючи питання, які так чи інакше характеризують категорію «справедливість»), зокрема й через закріплення принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Стаття 10 КАС України, закріплює, як положення про рівність, які, виходячи з їх змісту, можуть стосуватись лише фізичних осіб, так і загальні для будь-яких суб'єктів-учасників адміністративного процесу положення. Так, прикладом перших є ч. 1 ст. 10 КАС України, де йдеться про рівність «всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом». Прикладом других є ч. 2 ст. 10 КАС України, де йдеться про такі ознаки, які можуть бути притаманні лише фізичним особам, як раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, місце проживання, мовна ознака, майновий стан. Слід враховувати й «відкритий» перелік таких ознак, що означає, що у кожному конкретному випадку можуть бути враховані й будь-які інші. Стосовно того, у чому особи мають «зрівнюватись», положення ч. 2 ст. 10 КАС України побудовано у вигляді позначення двох граничних меж (або – позитиву та негативу): 1) привілеї; 2) обмеження.

Зроблено висновок, що розгляд питання про особливості прояву категорії «справедливість» стосовно сфери судового захисту прав загалом та сфери адміністративного судочинства зокрема, зазначимо, що категорія «справедливість» має чимало значень, а її тлумачення зазнає постійних трансформацій, змінюється, розширюється її зміст. Але є певні незмінні аспекти, які визнаються як суттєві характеристики цієї категорії, одним з яких є рівність. Саме у такому розумінні «справедливість» знаходить прояв у нормативному своєму закріпленні у КАС України. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень особливостей прояву категорії «справедливість» як основи «права на справедливий адміністративний суд» та принципу справедливості адміністративного судочинства, є дослідження прояву інших складових цього поняття.

Ключові слова: адміністративне судочинство, органи публічної адміністрації, суб'єкти владних повноважень, справедливість, право на справедливий суд, рівність учасників адміністративного судочинства.

Постановка проблеми. Про справедливість згадують усі та всюди, але потреба у справедливості загострюється у тих ситуаціях, коли особа як на останню надію щодо поновлення справедливості з приводу її порушених прав звертається до судових органів за їх захистом. Саме з цього погляду «право на справедливий суд», про який доволі часто згадується остан-

німи роками, є одним з найважливіших прав, яке стосовно процесуальних аспектів має чимало складових та безпосередньо пов'язане з іншими правами громадян, юридичних осіб, інших учасників судового розгляду. Як вірно зазначив В.В. Городовенко, актуальність (принципу) справедливості у сфері судочинства полягає у його практичному втіленні, адже поши-

рюється він і на функціонування судової влади у цілому, і на кожну конкретну справу, яка вирішується судом [1, с. 20].

Метою цієї публікації, враховуючи важливе значення права на справедливий суд, є з'ясування змісту поняття «справедливість» та особливостей прояву його змісту у складі (як базової категорії, «ядра») права на справедливий суд та принципу справедливості загалом та щодо адміністративного судочинства зокрема.

Стан дослідження проблеми. Окремим аспектам поняття та змісту категорії «справедливість», принципу справедливості щодо його прояву у різних матеріальних та процесуальних галузях права, права на справедливий суд та його складових, час від часу приділяється увага як учених-юристів, так і практиків. Наукові публікації як перших (наприклад, публікації О.П. Дзьобаня, Є.М. Мануйлова, Ю.В. Цюкала, С.О. Сунегіна, О.А. Кучинської, В.Д. Примака та чимало інших), так і других (наприклад, публікації суддів Н.М. Грень, В.В. Городовенка, О.Б. Прокопенка та інших) мають неабияке теоретичне та практичне значення, адже сприяють вірному тлумаченню змісту права на справедливий суд, усвідомленню специфіки галузевого його прояву, виявленню недоліків у нормативному врегулюванні. Наразі наявна значна кількість наукових досліджень, в яких з'ясовувалась генеза концепції справедливості щодо її зв'язку з правом, прикладами яких є: монографія О.Б. Прокопенка «Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації» (2011 р.), монографія О.І. Рабцевича «Право на справедливий судовий розгляд: міжнародне та внутрішньодержавне правове регулювання» (2005 р.); наукові публікації О.В. Мартишина «Справедливість та право» (2000 р.), С.Г. Чукіна «Проблема обґрунтування справедливості у сучасній філософії права» (2004 р.), М.Л. Ентіна «Справедливий судовий розгляд за правом Ради Європи та Європейського Союзу» (2003 р.), О.П. Дзьобаня та Є.М. Мануйлова «Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену» (2015 р.), А.А. Козловського «Справедливість як гносеологічний принцип права» (2002 р.), О.В. Грищук та З.А. Добош «Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект» (2013 р.) тощо. Натомість публікацій, присвячених особливостям прояву змісту категорії «справедливість» безпосередньо щодо судового розгляду, не так вже й багато, а щодо такого різновиду судочинства як адміністративне – взагалі бракує.

Вказане актуалізує потребу дослідження цього аспекту.

Виклад основного матеріалу. Поняття «справедливість» є доволі розповсюдженим у побуті поняттям, і, мабуть, важко знайти ще одне таке ж оціночне поняття, адже воно дуже тісно пов'язано із певними моральними засадами та поняттями. У філософських словниках його значення подається як: поняття моральної свідомості, яке відображає вимоги особистості та соціальної спільноти один до одного, певну оцінку політичних, правових, інших явищ суспільного життя, вчинків людей, самооцінку [2, с. 233].

Досить часто поняття «справедливість» одночасно позначають і як правову, і як моральну категорії, хоча щодо залежності «справедливості як моральної категорії» від «справедливості як правової категорії» чи, навпаки, «справедливості як правової категорії» від «справедливості як моральної категорії», думки різняться. Так, у філософських та юридичних (довідникових та енциклопедичних) виданнях часто зазначається, що принцип справедливості лежить в основі права, є одним з принципів права [3, с. 604]; що справедливість, насамперед, є правовою категорією, враховуючи, хоча б, етимологію цього поняття, яке з латинської «*justitia*» перекладається як «справедливість», «правосуддя» та походить від «*jus*» – право [2, с. 236]; справедливість є загальним правовим принципом, який має значний філософський й соціальний базис; розвиток ідеалів справедливості спричиняє правове її закріплення [1, с. 20]. В окремих виданнях стверджується, що «загадка справедливості полягає у тому, що вона не лише прибирає правовий порядок під свою юрисдикцію, але й робить його не таким вже й непорушним» [3, с. 3].

Як зазначила Н.М. Грень, справедливість є одним з основних критеріїв оцінки права, держави та правових явищ, а завдяки імплементації цієї моральної та філософської категорії у правове поле, поняття справедливості отримує особливий прояв [2, с. 233]. Одним з таких проявів є доволі активне «оперування» категорією «справедливість» у назві та змісті вітчизняних нормативно-правових актів, натомість, враховуючи відсутність жодних офіційних тлумачень цього поняття, використання оціночних категорій є доволі ризикованою та невдячною справою. Так, серед нормативно-правових джерел, зібрання яких зосереджено на офіційному сайті Верховної Ради України,

є такі пов'язані із посиланням на справедливість поняття, як: 1) «справедлива вартість» (у Наказах Мінфіну України від 07.07.1999 р. № 163, від 12.10.2010 р. № 1202; у Постановах Національного банку України (далі – НБУ) від 11.12.2000 р. № 475, від 18.06.2003 р. № 255, від 20.08.2003 р. № 355, від 03.10.2005 р. № 358; у Постанові Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 р. № 177); 2) «справедлива вартість запасів» (у Наказі Державного казначейства від 08.12.2000 р. № 125); 3) «справедлива вартість забезпечення» (у Розпорядженні Держфінпослуг від 01.03.2011 р. № 111); 4) «справедлива вартість цінного папера» (у Постанові НБУ від 17.12.2003 р. № 561); 5) «справедлива ринкова ціна» (у Законі України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР). У наведених прикладах нормативних визначень пов'язаних зі «справедливістю» понять, більшість з яких вже втратили свою законну силу, звертає увагу «прикладення» справедливості до суто фінансових аспектів суспільного життя, але вбачається й різноманітність сфер людської діяльності, суспільного та державного життя, щодо яких з боку держави є прагнення врегулювання з урахуванням «справедливості». Доволі часто про справедливість згадується й у міжнародних документах, щоправда із зовсім іншими акцентами. Так, про справедливість згадується: 1) у Статуті ООН, де йдеться про однойменний принцип, у відповідності з яким мають погоджуватись заходи задля забезпечення усунення погроз миру, усунення агресії (ст. 1), вирішуватись міжнародні спори (ч. 3 ст. 2); 2) у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, де йдеться про необхідність дотримання справедливості безпосередньо щодо судового розгляду (ст. 14); 3) у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (в контексті дотримання справедливості щодо умов праці (ст. 7) та справедливого розподілу світових запасів продовольства (ст. 11); 4) у Загальній декларації прав людини (як загального принципу, що передбачає визнання гідності <...>, рівних та невід'ємних прав людини (преамбула); у контексті вимог до судового розгляду (ст. 10); у контексті дотримання вимог щодо справедливих умов праці (ч. 1 ст. 23), винагороди працюючим (ч. 3 ст. 23); у контексті вимог щодо моралі (ч. 2 ст. 29). У зв'язку із цим слід підтримати висновок, зроблений Н.М. Грень на підставі проведеного аналізу розуміння справедливості у світоглядних ідеях мислителів, починаючи з античності і до сьогодення, що у сучасний етап історії (в її

класифікації цей етап третій) якісно змінено підхід до розуміння цього поняття, адже наразі ця категорія набуває соціального змісту, оскільки характеризує не лише відносини між людьми, а вже відображає вимоги щодо виконання функцій, щодо діяльності посадових осіб, функціонування органів, інституцій; справедливість нині визначає мету права, формує його образ, і саме завдяки справедливості право має змогу виконати своє призначення [2, с. 237]. Подібний висновок сформульовано і В.В. Городовенко, який зазначає, що сучасні концепції справедливості є джерелом ідей визнання та захисту прав людини, верховенства права, вирішення суспільних конфліктів у формі спеціальних процедур (процедурний аспект справедливості) [1, с. 23]. У цьому аспекті слід згадати й міркування С.І. Максимова, який вказує на існування формальної справедливості, сутність якої вбачає у послідовності, тобто «неупередженому та об'єктивному застосуванні правил» [5, с. 282].

У ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» «справедливість» у розумінні «рівності» має прояв у всіх трьох частинах статті: 1) у ч. 1 через формулювання «кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів <...>» [6]; 2) у ч. 2 – з позиції зрівняння у праві на судовий захист в Україні іноземців, осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб та громадян і юридичних осіб України; 3) у ч. 3 – щодо проголошення доступності правосуддя для кожної особи [10].

З цієї точки зору цікавим є підхід, який спостерігається у філософських виданнях, коли при характеристиці справедливості зазначається про походження відповідного принципу із реальної нерівності людей, з їх відмінностей у здібностях, майнового, соціального стану, а справедливість вимагає «прикладання» однакової міри до людей попри їх відмінності. Формалізм принципу справедливості має доповнюватись принципом милосердя (більш високим моральним). Цілком погоджуючись із наведеною тезою, додамо, що стосовно суб'єктного складу право на справедливий суд є універсальним у тому сенсі, що у сучасний період можемо вести мову про справедливість як ядро цього права не лише для таких суб'єктів, як фізичні особи, але й для таких суб'єктів, як юридичні особи, і, навіть, такого особливого суб'єкта, який також може бути учасником безпосереднього судового розгляду, як держава. Хоча щодо рівності, доступності правосуддя у нормативному закрі-

пленні цього права у вітчизняному законодавстві йдеться лише щодо фізичних та юридичних осіб, натомість це не нівелює загальну ідею про справедливий результат розгляду справи по відношенню до будь-яких суб'єктів як учасників судового розгляду. Інша справа, що, враховуючи наявність спору, результат вирішення конкретної справи навряд чи влаштуватиме обидві процесуальні сторони, адже інтереси і прагнення в них протилежні, відтак, те що у загальнофілософському розумінні справедливості одна сторона буде вважати саме таким (справедливим), інша буде вважати протилежним (несправедливим). Тому, з позиції процесуального закону справедливість полягатиме у забезпеченні рівності у правах та доступу до правосуддя, що і закріплюється у спільному для всіх судових процесів «праві на справедливий судовий розгляд». Зазначимо, що у формулюванні вітчизняного законодавця «право на справедливий суд», на наш погляд, слід розуміти як таке, що стосується і суду як органу, який має розглянути та вирішити справу (саме у цьому аспекті йдеться про такі гарантії, які закріплює закон, як незалежність суду, заборона впливу у будь-який спосіб), так і безпосередньо судового розгляду як поєднання певного процесу та його кінцевого результату [9].

Стосовно специфіки прояву справедливості через розуміння її як «рівність суб'єктів» та забезпечення «рівності у правах та обов'язках», зазначимо, що Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) не лише закріплює відповідне положення як окремий принцип здійснення правосуддя в адміністративних судах (п. 3 ч. 1 ст. 7, ст. 10 КАС України), але й наділяє адміністративний суд повноваженнями з перевірки дотримання такої рівності при прийнятті рішення, здійсненні дій чи, навпаки, утриманні від дій суб'єктами владних повноважень, чиї рішення, дії чи бездіяльність оскаржуються (у законодавчому формулюванні – «чи прийняті (вчинені) вони з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації» – п. 7 ч. 3 ст. 2 КАС України [7]). Крім цього, про окремі аспекти рівності йдеться і у ст. 6 КАС України, яка присвячена врегулюванню права на судовий захист загалом. Формулювання у ч. 1 цієї статті «кожна особа має право <...> звернутися до адміністративного суду» дозволяє зробити, принаймні, два висновки: 1) використання слова «кожна» може сприйматись синонімічно з «будь-хто», тобто маємо зрівняння у суб'єк-

тах; 2) використання слова «особа» свідчить, що йдеться лише про рівність фізичних та юридичних осіб [8]. Підтвердженням останнього висновку є встановлені у ч. 3 цієї ж статті певні обмеження можливості звернення до адміністративного суду суб'єктів владних повноважень, адже реалізація цього права пов'язується лише з випадками, передбаченими Конституцією та законами України. Про рівність вітчизняних та іноземних суб'єктів приватного права у реалізації права на судовий захист йдеться у ч. 6 цієї статті. У частині 4 акцентується на неможливості позбавлення *будь-кого* права на розгляд його справи в адміністративному суді, до підсудності якого вона віднесена КАС України, що також, на наш погляд, є варіацією «зрівняння» у правах та гарантіях (законодавче формулювання – «ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в адміністративному суді <...>» [7]).

Висновки. Отже, не закріплюючи безпосередньо у своєму тексті «право на справедливий адміністративний суд» та принцип справедливості, у КАС України все ж таки присвячено окремі норми врегулюванню цього питання (опосередковано, врегульовуючи питання, які так чи інакше характеризують категорію «справедливість»), зокрема й через закріплення принципу рівності всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. Стаття 10 КАС України, закріплює, як положення про рівність, які, виходячи з їх змісту, можуть стосуватись лише фізичних осіб, так і загальні для будь-яких суб'єктів-учасників адміністративного процесу положення. Так, прикладом перших є ч. 1 ст. 10 КАС України, де йдеться про рівність «всіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом» [10]. Прикладом других є ч. 2 ст. 10 КАС України, де йдеться про такі ознаки, які можуть бути притаманні лише фізичним особам, як раса, колір шкіри, політичні, релігійні та інші переконання, стать, етнічне та соціальне походження, місце проживання, мовна ознака, майновий стан. Слід враховувати й «відкритий» перелік таких ознак, що означає, що у кожному конкретному випадку можуть бути враховані й будь-які інші. Стосовно того, у чому особи мають «зрівнюватись», положення ч. 2 ст. 10 КАС України побудовано у вигляді позначення двох граничних меж (або – позитиву та негативу): 1) привілеї; 2) обмеження.

Підсумовуючи розгляд питання про особливості прояву категорії «справедливість» стосовно сфери судового захисту прав загалом

лом та сфери адміністративного судочинства зокрема, зазначимо, що категорія «справедливість» має чимало значень, а її тлумачення зазнає постійних трансформацій, змінюється, розширюється її зміст. Але є певні незмінні аспекти, які визнаються як суттєві характеристики цієї категорії, одним з яких є рівність. Саме у такому розумінні «справедливість» знаходить прояв у нормативному своєму закріпленні у КАС України. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень особливостей прояву категорії «справедливість» як основи «права на справедливий адміністративний суд» та принципу справедливості адміністративного судочинства, є дослідження прояву інших складових цього поняття.

Список використаної літератури:

1. Городовенко В. В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2012. № 2. С. 20-24.
2. Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. С. 233-237. URL : <http://science.lp.edu.ua/sites/default/files/Papers/gren.pdf>. (дата звернення 27.12.2022).
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. : редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Вид-во «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
4. Leheza, Ye. Pisotska, K. Dubenko, O. Dakhno, O. Sotskyi, A. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*, December, 2022, 342-363. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-15](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15)
5. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : Монография. Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков: Право, 2002. 327 с.
6. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 02.06.2016 р.. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. – 2016. № 31. Ст. 545.
7. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 р.. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
8. Leheza Ye., Len V., Shkuta O., Titarenko O., Cherniak N. Foreign experience and international legal standards of applying artificial intelligence in criminal proceedings. *Revista de la universidad del zulia*. 2022. Vol. 13, no. 36, 276-287. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.36.18.8>.
9. Leheza Ye., Odyntsova I., Dmytrenko N. Teoría y regulación legal del apoyo informativo de los procedimientos administrativos en Ucrania. *Ratio Juris Unaula*. 2021. Vol. 16, no. 32, pp. 291-306. DOI: <https://doi.org/10.24142/raju.v16n32a12.9>.
10. Leheza Ye., Savielieva M., Dzhaferova O. Structural and legal analysis of scientific activity regulation in developed countries. *Baltic journal of economic studies*. 2018. Vol. 4, no. 3, pp. 147-157. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-147-157>.

Sokolenko O. L. Features of the interpretation of the principle of justice in administrative jurisdiction

The article analyzes the content of the category “justice” and its reflection, features of manifestation in such a field as judicial protection of rights. It is noted that the specificity of the manifestation of “justice” in the process of judicial proceedings consists in the provisions enshrined in the relevant procedural norms, which are related to the understanding of justice as equality regarding the granting of the right to judicial protection to various subjects and the possibility for them to exercise their material and procedural rights. The peculiarities of the regulatory regulation of this aspect in the Code of Administrative Procedure of Ukraine are analyzed.

It has been established that, without directly enshrining the “right to a fair administrative court” and the principle of justice in its text, the CAS of Ukraine nevertheless devoted separate norms to the regulation of this issue (indirectly, regulating issues that somehow characterize the category of “justice”), in particular and through establishing the principle of equality of all participants in the administrative process before the law and the court. Article 10 of the Civil Code of Ukraine enshrines both provisions on equality, which, based on their content, can only apply to natural persons, as well as general provisions for any subjects participating in the administrative process. Thus, an example of the first is part 1 of Art. 10 of the Civil Code of Ukraine, which refers to the equality of “all participants in the administrative process before the law and the court.” An example of the second is Part 2 of Art. 10 of the Civil Code of Ukraine, which refers to such features that can be inherent only to natural persons, such as race, skin color, political, religious and other beliefs, gender, ethnic and social origin, place of residence, language feature, property status. The “open” list of such signs should also be taken into account, which means that any others can be taken into account in each specific case. With regard to what persons should “equalize”, the provisions of Part 2 of Art. 10 KAS of Ukraine is built in the form of designation of two extreme limits (or - positive and negative): 1) privileges; 2) restrictions.

It was concluded that considering the issue of the specifics of the manifestation of the category "justice" in relation to the field of judicial protection of rights in general and the field of administrative proceedings in particular, we note that the category "justice" has many meanings, and its interpretation undergoes constant transformations, its content changes and expands. But there are certain constant aspects that are recognized as essential characteristics of this category, one of which is equality. It is in this sense that "justice" is manifested in its normative form established in the Civil Code of Ukraine. Prospective directions for further scientific research on the characteristics of the manifestation of the category "justice" as the basis of the "right to a fair administrative trial" and the principle of justice in administrative proceedings are research on the manifestation of other components of this concept.

Key words: *administrative proceedings, bodies of public administration, subjects of power, justice, right to a fair trial, equality of participants in administrative proceedings.*